

*Nazir, bədənin xak ilə yeksan olacaq,
Dərda ki, vücudun evi viran olacaq.
Tən rüçət edib, əslinə xak olsa nə qəm,
Şad heyf ki, gənci-nəzm pünhan olacaq.*

Oxucu elə düşünməsin ki, bu rübainin müəllifi hər şeydən əlini üzümüş, həyatdan küskün bir insandır. Xeyr! Müasirlərinin xatırladığına görə, Nazir nikbin şair, xeyir-xah bir şəxsiyyət olub. O bu rübaisində öz ölümündən sonra şeir xəzinəsinin pünhan qalacağına heyfslənir.

“Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti yaranana qədər yazıb-yaradan şairlərimiz sırasında Nazirin xüsusi mövqeyi vardır. “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbi mühtində fəaliyyət göstərən Nazir Azərbaycan, Yaxın və Orta Şərq xalqları klassiklərinin əsərlərilə yaxından tanış olmuş, fars və ərəb dillərini yaxşı bilmiş, ana dilində və farsca dərin mənalı lirik əsərlər yazmışdır. (M.Sultanov “Rübailər aləmində”, səh. 242, Bakı, Azər nəşr, 1989).

Sovetləşmədən sonra itirdiklərimizi axtarmaq üçün çox da uzaqlara getmək lazım deyil. Bizdə elə nəsilər var ki, atababalarından qalma əlyazmaları, sənədləri və fotosəkilləri çətinliklə də olsa qoruyub saxlaya biliblər. Vaxtilə qədir-qiyətini bilib üzə çıxartmadığımız, partiya nəzarətindən, DTK-dan ehtiyat etdiyimiz bu əlyazmaların indi “bəxti açılıb”. Ulularımızın bizə qoyub getdiyi bu misilsiz xəzinələrə min cür qulp qoyulub: əsərdə partiya-liq yoxdur, sosializm realizminin tələblərinə cavab vermir, bəy babanı tərənnüm edirsən, xan, molla surəti əsərdə ön plana çəkilib və daha nə bilim, nələr...

Çox qələm sahibləri yüksək vəzifəli-ləri başa salmağa çalışıblar ki, axı, bu müəllif ötən əsrdə yaşayıb, sosializm quruluşu ondan çox sonralar yaranıb. Səlahiyyətli vəzifə sahibi də partokrat kürsüsündə qalstukunu düzəldə-düzəldə: “Partiya məsləhət bilmir, vəssalam!”- deyib, şübhəli nəzərlərlə bizi süzüb.

Beləcə özümüz-özümüzü kökümüzdən ayırmışıq.

Nazir təxəllüslü Abbas ağa Qayıbzadə (1849-1919) XIX əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaratmış dövrün məşhur şairi Mirzə Nəbi Əfəndi Qayıbzadənin oğludur. Şair Abbas ağa Nazir yüzlərlə lirik, satirik şeirlərin, vətənpərvərlik ruhunda yazılmış mənzumə və qəzəllərin, rübailərin müəllifidir. Onun poema və tərcümələri inqilabdan əvvəlki ədəbiyyat xadimlərinin diqqətini cəlb etmişdir.

Fərəhləndirici haldır ki, dahi Firdovsinin “Şahnamə”sində “Rüstəm və Söhrab” dastanını Cəlif Məmmədquluzadənin məsləhətilə ilk dəfə ana dilimizə ustalıqla, orijinala yaxın tərcümə edib. Həmin tərcümə 1908-ci ildə “Qeyrət” mətbəəsində məşhur rəssam İzof Rotterin rəngli şəkillərlə, nəfis tərtibatla nəşr edilmişdir. Az sonra əsər nadir tapılan bibliografik kitab kimi marqazalardan yoxa çıxmışdır. Tərcümənin təkrar nəşri 1959-cu ildə tədqiqatçı-alim Məmmədəğa Sultanov tərəfindən olmuşdur. Sevimli xalq şairimiz Səməd Vurğun Abbas ağa Nazirin tərcüməsini yüksək qiymətləndirərək xatirə-qeydlərində yazmışdı: “Mən “Rüstəm və Söhrab”ın o dövrdəki ilk tərcüməsini necə maraqlı və məhəbbətlə oxuduğumu yaxşı xatırlayıram...”

Şair Abbas Ağa Nazir dahi ruz yazıçısı L.Tolstoyla məktublaşmış, onun “Çoxmu lazımdır insana torpaq” povestini nəzmə çəkmişdi. Bununla əlaqədar 1909-cu il fevralın iyirmi dördündə Yasnaya Polyanaya yazdığı məktubunda deyilirdi:

“Hörmətli qraf Lev Nikolayeviç!

Mən bir müsəlman şairi kimi öz müsəlman həmməzhəblərimi Sizin əsərinizlə tanış etmək arzusu ilə sizin “Çoxmu lazımdır insana torpaq” başlıqlı əsərinizi Tatar-Azərbaycan dilinə nəzmlə tərcümə etmək xoşbəxtliyinə nail olmuşam. Ona görə də Sizdən izhəri-hörmətlə xahiş edirəm ki, yuxarıda göstərilən tərcümənin nəşrinə və yayılmasına lütfən icazə verəsiniz.

Hörmət və ehtiramla: Abbas ağa Qayıbov”.

On gün keçmiş A.Qayıbov L.Tolstoydan cavab məktubu almışdır: “Mən artıq iyirmi ilə yaxındır ki, arzu edənlərin hamısına mənim 1881-ci ildən sonra yazdığım bütün yazıları istənilən dildə tərcümə və yenidən nəşr etmək ixtiyarı vermişəm, odur ki, üzərinizə götürdüyünüz zəhmət

Xoştəb nazir

üçün sizə yalnız təşəkkür edə bilərəm. Lev Tolstoy, 4 mart 1909”.

1910-cu il noyabr ayının onunda Nazir böyük rus yazıçısının ölümünə - “Qraf Tolstoyun vəfatına aid” mənzumə yazmışdır:

*“Lev Tolstoy, ədibi-azəmi rus”,
Dari-dünyadan eylədi rəhmət.
Yəni fot oldu, səd həzar, əfsus,
Nuri-şəmsü həqiqəti hikmət.*

Firidun bəy Köçərli də Abbas ağa Nazirlə məktublaşmış, onun poeziyasını yüksək qiymətləndirmişdir. O, 1911-ci il oktyabrın 10-da Abdulla Şaiqə yazdığı məktubda Nazirin xoşbəxt bir şair, həyalı bir insan olduğunu bildirir:

“Dağların vəsfində Qazax şairlərindən Mustafa ağa Arifin, Kazım ağa Salik və əlan hal-həyatda olan Abbas ağa Nazirin gözəl şeirləri var ki, məcmuəmə giriblər...

Abbas ağa Nazirin “Bəyani-hal” namində xeyli məğrub bir əsəri var, oxusanız xoşunuza gələr, əfsus ki, çap olunmayıbdır. Abbas ağa bacardı öz xərcinə çap etdirməyə, amma utancaq adam olduğuna görə özünü qeyrilərlə tanış etdirməkdən həya edir. Bilmirəm onun əsərlərindən nəzərinizə yetişənlərdən olubdurmu? “Rüstəm və Söhrab”ın tərcüməsi, “Mövlüdü nəbavi”, “Millətə xitab”, “Molla və şeytan”, “Çoxmu lazımdır insana torpaq”, “Bəyani-hal” və qeyriləri. Abbas ağa çox qabil və xoşbəxt şairdir. Amma çoxları onu tanımır, o cəhətə ki, özünü nəzərə verən adam deyil”. Firidun bəy Köçərli 1909-cu ildə Abbas ağa Nazirin 60 illik yubileyi münasibətilə yazdığı məqalədə onu millət və Vətən üçün atəşin tərənələr oxuyan həqiqi şair adlandırır.

“Həqiqi şair... millət və Vətən yolunda canlar fəda etmək lazım isə Vətən oğullarının üroyinə yandırıcı od salıb onları hər qisim fədakarlığa və cannisarlığa şövq edə eləsin”.

*Çıxart cahı zəlalətdən, təriqi-həqqə irşad et,
Həyatın var ta, Nazir, oxu bu fərdi, fəryad et,
Gözün aç, xahi-qəflətdən oyan, millət, oyan, millət,
Nəzər qıl birçə ətrafı, aman millət, aman millət!*

A.Nazir isə 1909-cu ildə F.Köçərliyə göndərdiyi məktubunda yazır ki, Sizinlə gec tanış olmağıma heyfslənirəm. Hərgah qırx il bundan əqdəm mənim şeirimə sizin kimi qədir-qiymət verən olsaydı, indiyə kimi otuz-qırx cild kitab yazardım.

1911-ci il dekabrın beşində Tiflisdə M.F. Axundovun yüz illiyi təntənəsində Gürcü Zadəganlar Cəmiyyəti Teatrında məruzə edən F. Köçərli yubiley gecəsini Abbas ağa Nazirin böyük dramaturqa həsr etdiyi on üç bəndlik şeiri ilə açmışdır. Nazir şerində M.F. Axundovun təkcə Azərbaycan xalqına və ədəbiyyatına deyil, hətta Yaxın Şərq xalqlarına və ədəbiyyatına olan misilsiz xidmətini nəzmə çəkmişdir:

*Millətə səhrəhi-elm açdın,
Mərhəbə, ey mühəndisi-qadir!
Vətənə təxmi-mərifət saçdın,
Sən ey ustadı-kamilü mahir!*

*Bir əlifbayı-tazə tərh etdin,
Şivəsi xoş, oxunmağı asan;
Rəsmi-təlimi zikrü şərh etdin,
Qoymadın bir qüsuru, bir nöqsan.*

F.Köçərli 1912-ci ildə çap etdirdiyi “Balalara hədiyyə” kitabına A.Nazirin “Vətən”, “Qarayazı meşəsinin vəsfı və ovçuların zülmü” və b. şerlərini daxil etmişdi.

Hələ 1908-ci il dekabrın 5-də F.Köçərli Qori şəhərindən Abdulla Şaiqə yazırdı: “Rus şairlərinin əsərlərindən türkcə tərcümə etmək üçün Abbas ağa Nazir təxəllüsə müraciət etməni zəhmət görürəm. Cənab Abbas ağanın çox səlamət və rəvan təbi var və özü rus dilini kamil bilir. Abbas ağadan başqa yenə bir neçə xoştəb şairlər vardır və onlar rus dilini bilirlər. Abbas ağa Tiflisdə sünni idareyi-ruhaniyyəsinin kargüzarıdır”.

Şair Abbas ağa Nazir 1919-cu il dekabrın 30-da Qazaxda vəfat etmişdir. Doğma kəndi Salahlıdakı Sudağılan qəbristanlığında dəfn olunmuşdur. Nazirin vəfatından dövrünün maarif və mədəniyyət xadimləri ağır itki kimi mətbuat səhifələrində çıxış etmişlər. Həmin ili Qazax seminarıyısında ədəbiyyat müəllimi işləyən, sonralar görkəmli dövlət xadimi olan Yu-

ABBAS AĞA NAZİR

sif Qasımov “Azərbaycan” qəzetinin 1920-ci il on bir yanvar tarixli nömrəsində böyük bir məqalə ilə çıxış edərək ürək yangısı ilə yazırdı:

“Onun vəfatı heç kəsi məraqlə və təlaşa gətirmədi, o qədər əhali onun vəfatına kəmquy və kəmetinə qaldı. Onu gören Firidun bəy Köçərli cənabları “Ar olsun bizə, bu böyük şəxsi çox həqirənə, çox beyhörmətənə yola salırsın. Bunun vəfatına çox beqanə baxırıq” - deyər buradakı beş-üç nəfərə etdiyi yanıqlı xitabı çox məqamlı və münasib oldu...

Vətən və millət uğrunda atəşli tərənələr çalan bir şəxsin aldığı mükafat işte bu. Amma ərəbabi-fikrin (qələm sahibi - Ş.N.) çox da təqdirə və mükafata ehtiyacı yoxdur. O özü-özünün hakimi və məhkumu, özü-özünün tosiqi və zəmedicisidir”.

Görkəmli maarifçi Fərhad Ağazadə də “Ədəbi tədqiq” adlı məqaləsində (“Azərbaycan” qəzeti, 18 yanvar 1920-ci il) Abbas ağa Nazir poeziyasından, onun vətənpərvərlik ruhunda yazılmış şeirlərindən qürur hissilə söhbət açır. O yazır: “Mərhum Abbas ağa qəyət dərəcədə Vətəni, yəni Azərbaycanı ürəkdən sevən bir şair idi. Vətən yaylalarının gülü-çiçəyi şairi məftun edir”.

*Ah, ey səfə pak xaki-Vətən,
Nə gözəlsən, nə yaxşısan, nə həsən!
Nə gözəldir sənin çölün-çəməninin,
Dağı bağın, gül ilə yasəmənin.*

Abbas ağa Nazir şəxsiyyətinə və yarıdıcılığına yaxşı bələd olan görkəmli tədqiqatçı Salman Mümtaz 1913-cü ildə onunla görüşüb. O, 1936-cı ildə nəşr etdirdiyi “Vidadinin bioqrafiyası” kitabçasında mərhum Abbas ağa Nazirin Vaqiflə Vidadinin qohumluğunu öyrənməkdə ona yardımçı olduğunu, XVIII-XIX əsr Qazax şairləri haqqında məlumatları, Abbas ağanın ana tərəfdən Vidadi nəslindən olmasını, “Bəyani-hal” poemasının xüsusi kitabxanasında əlyazması halında saxlanılmasını hörmətlə yad edir. 1934-cü ildə “Dünya şairi Firdovsi” məqaləsində isə Salman Mümtaz yenidən onu yad edərək yazır: “Abbas ağa Nazir də “Rüstəm və Söhrab” dastanını tərcümə edərək, kitab şəklində, həm də müsəvvər olaraq təb və nəşr etdirmişdir. Nazirin bundan başqa “İki qardaş” adlı, yenə bu təsirdə yazılmış kiçik bir əsəri də vardır ki, bu mətlə ilə başlanırsın:

*Var idi bir ölkədə bir padişah,
Sahibi-şövkət, əzəmət tacü gah.*

Bəzi nədanlara - “Qafqazda şair yoxdur” deyənlərə 1913-cü ildə “Şəlalə” jurnalında Salman Mümtaz qəzəblə cavab yazmışdır. Orada Abbas ağa Naziri də ehtiramla xatırlamışdır.

*Sanma kim, heç yoxmuş
Qafqaz, ara şairimiz.
Vardı Vaqifimiz,
Salikimiz, Zakirimiz,
Asimiz, Bixudumuz,
Seyidimiz, Sabirimiz.
İndi də Səhhətimiz,
Şaiqimiz, Nazirimiz.*

*Özüne çox da güvənmə,
Bu qədər olma fizul,
Başını sal aşağı,
“Əşqü həvəs”dən yaz, oğul!..”*

A.Nazirin çox zəngin ədəbi irsi qalmışdır. “Vətən tərənəsi”,

“1905-ci il inqilab cərəyanına dair”, “Nəsihət”, “Məktəb”, “Könül, aldanma çərxə, bivəfadır”, “Bax”, “Təxmis-qəzəli-Fizuli Bağdadi”, “Molla və şeytan”, “İki qardaş”, “Qış vaxtı varlı və fükərə güzəranı”, “Millətə xitab”, “Ədəbiyyat” və bu gün də öz poetik əhmiyyətini itirməyən onlarla şeir və poemaları indiyə dək tədqiq olunmamışdır. Ümid edirik ki, “Mühitinin yetişdirdiyi alim və kamil bir şəxs olan” (F. Köçərli) Abbas ağa Nazirin vətənpərvərlik ruhunda yazılmış mənzumələri, rübailəri, qəzəlləri, poemaları, lirik və satirik şeirləri oxucuların xoşuna gələcək.

1978-ci ildə şairin yaxın qohumu, mərhum Zülfüqar Qayıbovla görüşüb söhbət etdim. O, mənə Abbas ağa Nazirin bir neçə şeirini və “Bəyani-hal” poemasının surətini bağışladı. Poemanın əsli Respublika Əlyazmaları İnstitutunda saxlanılır.

Min dörd yüz iyirmi səkkiz misralıq poemada müəllif elm və fəzilət sahibi, atası Mirzə Nəbinin şairliyini, ilk təhsilini Salahlıda aldığını, Qacarın Tiflisi yandırmasını, Vaqifin Qarabağa köçməyini ilhamla nəzmə çəkmişdir:

*Gəncənin həmcüvarıdır Qarabağ,
Qonşusudur yaxın, deyildir ıraq.
Nə Qarabağ! O mərifət bağı,
Mədəni-fəzl Şuşanın dağı,
Məşqət ür-rəsi Zakirü Asi,
Məxzəni-şeyri nəzm dəryası.
Vaqif etmiş onu pənahü məkan,
Olmuş ol yerdə təbi-dürəşan
Köçübən qəryəyi-Salahlıdan,
Tutmuş onu özüne vətən.
Qaldır əflakə bərkün, ey Qarabağ,
Zakirin nəzmdən yapıb uca dağ.
Şuşanın qalasından o, möhkəm,
Edəməz top-tüfəng onu bərhəm,
Gələ gər yüz Ağə Məhəmməd xan,
Verəməz nəzm dağına nöqsan.*

Poemada Abbas ağa Nazir ana tərəfdən Molla Vəli Vidadinin qız nəvəsi olduğunu tarixi faktlarla vermişdir:

*Ana cəddim mənim Vidadidir,
Nazmi-şeyrin o ustadıdır.
Şairi-həqqəşüxən, riyadan uzaq.
Məsləki-təbi ilticadan uzaq.
Etməmiş mədh kimsəni bica,
Yazmamış həcv bir kəsə əsla.
Şeyrinin cümləsi dürrü gövhər,
Hər kəlamı müzəyyənü xoştər.*

A.Nazir şeirlərinin böyük bir qismi maarif və mədəniyyət mövzusunda. O, balalarımıza məktəbin ədəb-ərkan ocağı, həm də elm mərkəzi olduğunu aşılayır. Hər bir oğlun, qızın mütləq məktəbə gedib, elmin səmərələrindən bəhrələnməsini tövsiyə edir. Şair çox doğru olaraq yazır ki, harada məktəb yoxsa ora virandır. Abad o yerdir ki, məktəb var. Hər kim bəxtli olmaq istəyirsə, səadət axtarırsa, məktəbə getsin. İnsanı zülmətdən azad edən də məktəbdir, qəflətdən oyadan da.

*Çoxdur elmin gözəl-gözl əsəri,
Qayəsizdir şirin-şirin səməri.
Hər kimin yoxdur elmdən xəbəri,
Günü bişəkk keçər yaman, oğlum.*

Vətənpərvər şair A.Nazir bütün varlığı ilə poeziyaya bağlı idi. O, “Bax” adlı qəzəlinə yazır ki, tale məni övlad qismətindən məhrum etdi. Ancaq qəm etmirəm, min bir əzabla ana dilimə çevirdiyim “Rüstəm və Söhrab” mənim övladımdır, oğlumdur.

*Olmadımsa gər ata, yox isə oğlum, nə qədim,
“Zadəyi-təbim” olan “Rüstəmi Söhrab”ımə bax.*

Təvəzökar şair, pak insan olan Nazir “Bax” qəzəlinin sonunda belə bir səmimi izahat da vermişdir: “Hərçənd “Rüstəm və Söhrab” hekayəsi məlik-üş-şüəra Firdovsinin zadəyi-təbidir, mən isəm ondan türk dilinə nəzmən tərcümə və nəql etmişəm, ancaq bu məqamda münasibi-hal “Zadəyi-təbim” demək məcbur olduğundan, bu bərədə mana diqqət tutmalarını ərəbi-mərifətdən rica edirəm.”

(Davamı 9-cu səhifədə)

(Əvvəli 8-ci səhifədə)

* * *

Türk generalı Cəmil Cahid Toyməmir bəy (1883-15.07.1956) - 1918-ci ilin iyununda Qafqaz İslam Ordusunun sıralarında podpolkovnik rütbəsində Azərbaycana gəlmiş, Qarabağda erməni daşnaklarına qarşı döyüşlərdə və Bakının azad olunmasında iştirak etdiyinə görə həmin il sentyabrın 15-də ona polkovnik rütbəsi verilmişdi. C.C.Toyməmir bəy həm də Birinci Azərbaycan - Türk diviziyasının komandiri və Bakının hərbi komendantı olmuşdur. Sonralar Türkiyədə ordu generalı rütbəsinədək yüksəlmişdir. Cahid bəy 1946-1947-ci illərdə həmin respublikanın Milli Müdafiə naziri olmuşdur.

Şair Abbas ağa Nazirlə 1918-ci ilin iyun ayının 8-də Qazaxda onunla görüşüb dostlaşmışdır. Ona “Miralay Cəmil Cahid bəy mədhində” 22 beytlik şeir yazmışdır. *Bunu yazmağa etdi hissi-türkiyyəti mənə vadar, Sənə bəs türkiyin adından bu şeirim yadigar olsun.*

Qazağın şairi Abbas ağa Qaibzadə Nazirdən Şəmini-qəlbədən ərzi-saləmi bəşumar olsun.
1918-ci il, iyul

Abbas ağa Nazir maarifçi bir nəslin oğludur. Onun nəslə hələ XIX əsrdə Azərbaycan maarifinə Əbdülcəmil ağa, Hacı Rəhim bəy, Səməd ağa, İsmayıl ağa, Osman ağa, Əhməd ağa, Abdulla ağa, İlyas bəy Qayıbov kimi görkəmli maarifçilər vermişdir. Nazir 1849-cu il oktyabrın doqquzunda Qazax mahalının Salahlı kəndində anadan olmuşdur. İlk təhsilini şair atası Mirzə Nəbi əfəndidən və dövrünün məşhur din alimi, əmizdəsi Mirzə Hüseyn əfəndi Qayıbzadədən (1830-1917) almışdır. On dörd yaşına kimi kənd məktəbində oxuyan Abbas ağa, Zaqafqaziya müftisi Osman əfəndi Vidadovun (M. V. Vidadinin oğlu - Ş.N.) məsləhəti və köməkliyi ilə Tiflisdəki “Məvəriyi-Qafqaz Ruhani idarəsi”nin nəzdində açılmış altı sinifli (üç illik) məktəbə daxil olmuşdur. Üç illik təhsilini bitirdikdən sonra Abbas ağa doğma kəndi Salahlıya qayıtmış və 1873-cü ilə qədər müəllimlik etmişdir. Həmin ili Tiflisə işə dəvət olunan Abbas ağa Zaqafqaziya ruhani idarəsində baş katib köməkçisi, sonra isə baş katib vəzifəsində otuz il işləyir. Nazir sonralar həmin ili “Bəyani-hal” poemasında xatırlayaraq yazır:

*Oldum əlqissə razı təklifə,
Eylədim nəql şəhri-Tiflisə.
Min səkkiz yüz idi və yetmiş üç,
Ki, Vətəndən mən eylədim yenə küç.
Məni baş katibə müavin əzəl
Etdi təyini nəsb o şəxsi-gözəl,
Oluban süğlə ruzü şəb rağib,
Oldum axırda dəxi baş katib.*

Nazirin bir mənzuməsi

O zamankı Tiflis ədəbi mühitinin Abbas ağa Nazir yaradıcılığına güclü təsiri olmuşdur. Yüzlərlə vətənpərvərlik şeirlərinin müəllifi olan Abbas ağaya Tiflisdə bir neçə kitab nəşr etdirmək də qismət olmuşdur: 1908-ci ildə müsəvvər “Rüstəm və Söhrab”, 1911-ci ildə “Molla və şeytan” (nəzmlə hekayə), 1912-ci ildə “İki qardaş” (mənzum hekayə).

Sovetlər dövründə unudulmuş şairi professor Alməmməd Alməmmədov institut tələbələri üçün nəşr etdirdiyi əsərində az da olsa tanıtmışdır. İlk dəfə Abbas ağa Nazirin “Molla və şeytan” mənzumədə çolaq bir dilənçinin güzəranından söhbət gedir.

Şair dini təlimlə insanları qardaşlığa, xeyirxahlığa və yaxşılığa çağırır. Əsərin qısa məzmunu belədir:

...Bütün günü torbası çiyində, dilənçilik edən qocanın son günü yetişir. Ata yeganə oğlunu çağırır ona vəsiyyəti edir: illər uzunlu zillətlə sənə üçün pul qazanmışam. Topladığım üç min manatın bir mini mənə can haqqımdır, iki mini isə sənindir. İstəyirəm ki, bundan sonra sən zillət çəkməyəsən. Ancaq meyidimi də görək götürdəsən.

Qoca dilənçi mollaları oğluna tanıtmmaq üçün tapşırır ki, əvvəlcə molla Səfiyə müraciət edərsən, lazımı qaydada mənə dəfn eləsə min manat ona verərsən.

*İşdi, qəbul etməsə gər dəvəti,
Ey oğul, etmə ona çox minnəti.*

Ata məsləhət görür ki, onda Molla Zəkini çağırırsan. Son sözlərini deyib qoca gözünü yumur. Molla Səfinin dalınca gədən yetim çox çətinliklə onu tapır. Molla Səfi xəstə olduğunu bəhanə edərək, qoca dilənçinin dəfninə gəlmir. Oğlan atasını dəfn etmək üçün Molla Zəkiyə müraciət edir. Molla Zəki uşağı öz evinə gətirir, ona ata qayğısı göstərir. Öz xərci ilə qoca dilənçini adət-ənənəyə, şəriətə müvafiq şəkildə dəfn edir. Uşağı da öz himayəsinə götürür. Axırda uşaq pul saxlanan sandıqçanı açır və atasının vəsiyyətinə əməl etmək istəyir. Lakin Molla Zəki pulu götürmür, qocaya rəhmətlər oxuyur. Bu pulu əlsiz-ayaqsızlara paylamağın daha xeyirli, daha savab iş olduğunu söyləyir:

*Yox təməm, leyk mənim bu pulla,
Sərf gərək oluna bu, haqq yola.
Rizqi-yetimü fiqərədür bu pul,
Qisməti miskinlə gədadır bu pul.
Məhdur bu əlsiz, ayaqsızların,
Xəstə, əlil, pirü dayaqsızların.*

Abbas ağa Nazirin “alimi-saleh əməl” adlandırdığı Molla Zəki ona çatması pulu sərf edərək yoxsulları şad edir. Yetim uşağı oxumaq üçün məktəbə qoyur və ona atalıq qayğısı göstərir.

Əsas mətləb mənzumənin dördüncü hissəsində başlayır. Bu əhvalatı eşidən Molla Səfinin keyfi pozulur, evdə arvadı ilə savaşıır, hamını yamanlayır, hətta özünü söyür ki, belə yağlı tikəni əldən çıxarıbdır. Şeytana lənətlər oxuyur, bu pulun hesabına nə qədər kef edəcəyini yada salır. Lakin axırda bütün bu işlərin bəisi-

Surələri tərsinə nəql edlən, ayələri əksinə kəşf edlən, islamın üzünə tərəqqi yolunu bağlayanların da Molla Səfi kimi nadürrüslərin olduğunu dedikdən sonra şeytan çəkinmədən millətlər arasında salınan ədavətdə də mollağın günahkar olduğunu göstərir:

*Millətlər arasında salıb qiylü-qal,
Günbəgün etdin onu aşuiftə hal.
Açdın əvamin başına yüz oyun,
Nəfsi-təmə qurduna etdin qoyun.
Şəxsində qurban elədin milləti,
Nəfsinə büryan elədin milləti.*

Şair belə qənaətə gəlir ki, “o gözəl İslamı” zəlil edən, ona hörmət qoyulmamasının səbəbkarları fitnəkar mollalardır. Tərs şeytan hirsindən üzünü mollaya tutaraq deyir:

*Eyləsə kim xeyr işə iqdəm əgər,
Peşinə dərhal çəkirsən çəpər.
Tazə üsul ilə biri versə dərs,
Eylə gedirsən ona ərəkəsü-tərs.
Çökdürüb atfəli dizi üstə sən,
Dərsi verirsən bəüsuli kühən.
Çöpü fəlaqqa ədəbin illətin,
Sillə, söyünc təbriyyətin hacəti.*

Xalqın, millətin geriliyində də şeytan mollanı təqsirləndirir:

*Sahibdir özgələr elmin, fənnin,
“Leyli və Məcnun” hələ dərsin sənin.
Elm ilə xalq uçdu göyə, açdı pər,
Sən oxudursan yenə “zirü-zəbər”.
Xalq bilir ulduzların sayını,
Sən hələ bilmirsən oruc ayını.*

Mollanın başqa fitnə-fəsadlarını sayıb, əməllərini oxuduqdan sonra şeytan deyir:

Abbas ağa nəinki “Tolstoyçuluğa” varmış, hətta 1920-ci ildə, tədqiqatçı Fərhad Ağazadənin fikrincə, “böyük Tolstoydan daha irəliyə varmışdır.” Müasirlərinin dediyinə görə, ömrünün son üç ilini (1917-19-cu illər) Qazaxda yaşayanda ona Salahlıdan pay göndərilən quzunu saxlayarmış, kəsməyə əli gəlməzmiş. İstər qohum-qonşu olsun, istərsə yad, birinci istəyəne quzunu bağışlayarmış. Elə bu faktları bilən müasiri Fərhad Ağazadə şair Naziri L.Tolstoyla müqayisə edir: “Lev Tolstoy “ne ubiy” (yəni, insanları öldürmə) şüarı ilə məşhur olduğu halda, bizim şairimiz “insan ilə bərabər heyvanları da öldürmə” şüarı ilə məşhur olur.

Böyük Tolstoydan daha irəliyə varmış, xüsusilə Abbas ağa Nazir əfəndi vətəninə, millətini sevən bir Azərbaycan şairidir. İnsanlar ilə heyvanların da vətəndə hürrü və azadlığı tərəfdarıdır”.

Əsrin əvvəllərində Tiflisdə oturan hər bir çar pristavları və generallar tez-tez Qarayazıya ova gələr, meşə gözəli olan ceyran, cüyür, maral ovlayarmışlar. Meşəni maral nərlisindən, ceyran mələsməsindən, cüyür gözəlliyindən məhrum edənlərə nifrət əlaməti olaraq Abbas ağa “Qarayazı meşəsinin vəsfi və ovçuların zülmü” şeirini yazır. O, cənnətmisal Qarayazı ormanında qan tökənlərin vəhşiliyinə dözmür, fəryad edərək deyirdi:

*Dad, səd dad əlindən, ey insan!
Əsl mənada yırtıcı heyvan.
Sürüdə qurd aparsa bir bərrə,
Lənət eylərsən ona min kərrə.*

*Sən bütün sürünü edəndə tələf,
Zənn edirsən bunu bir özgə şəraf.
Fikr eylə, yoxmu canı heyvanın,
Sənə şirin deyilmi öz canın?
Demə mən adamam, o heyvandır,
Can haman can, qan haman qandır.
Can verən ki, deyilsən ey insan,
Canmı bəs nə üçün alırsan can?
Nişərin zəxminə ki tabın yox,
Nə üçün axır vurursan özgəyə ox?!*

1910-cu ildə, altmış bir yaşında doğma kəndi Salahlıya qayıdan Abbas ağa Nazir məktəbdarlıqla məşğul olmuş və ömrünün axırınadək burada yaşamışdır. *Yatma, ey milləti-islam, gözüüm, bidar ol, Cəhd qıl, mənzilə çat kim yolun asan oldu.*

*Fikr qıl gör nədi azadəgiyü hürriyyət,
Kuşu huş ilə eşit gör necə dövrən oldu.*

*Qeyrətü himmət edin, ey üləmayi-islam,
Əhdi-peyğəmbəri əsri-şəhi-mərdan oldu.*

*İttihad üzrə olun, canü dililə çalışın,
Xassə kim indi belə fürsəti imkan oldu.*

Salahlıların dediyinə görə, Abbas ağa Nazir varlı və səxavətli kişi olub. Salahlıdakı ən yaxşı, üstü kirəmitli mülklərdən biri də Abbas ağaya məxsus idi. Keçmiş ağaya məxsus olduğuna görə otuzuncu illərdə Şura hökuməti belə gözəl imarəti məhv etdi.

Kasıba əl tutan, kimsəsizə pay verən Abbas ağa Nazir əsrin əvvəllərində şeirlərində və söhbətlərində “xalqıma hürriyyət, millətimə hürriyyət” kəlmələrini tez-tez yazıb işlədirmiş.

Son günlərimizə qədər nöqərlərindən biri - Cillet Nəsim və sərkarı Mahmud Yusif oğlu Çıraqov yaşayırdı. Abbas ağanın xeyirxahlığından maraqlı söhbətlər danışan Cillet Nəsim 1980-ci ildə, yüz on yaşında dünyasını dəyişdi.

...Gün o gün olur ki, hökumət ölkədə hürriyyət elan edir. Abbas ağa Nazir də bu hürriyyəti və yuxarıda bir neçə bəndini sizə təqdim etdiyimiz “1905-ci il inqilab cərəyanına dair” qəzəlini və “Millətə xitab” şeirini yazır. Bir neçə gün sonra onun ilxısını oğurlayırlar.

(Davamı var)**Şəmiştan NƏZİRLİ**

Əbülqasim Firdovsinin rəssam Rotterin “Rüstəm və Söhrab” dastanına çəkdiyi rəsm əsəri Abbas ağa Nazir 1908-ci ildə tərcümə edib. Tiflisdə “Qeyrət” mətbəəsində geniş müqəddimə ilə nəşr etdirib.

nin şeytan olduğunu yəqin edir. Onun söyüşlərini eşidən şeytan da acığını Molla Səfinin üzünə çırpır və deyir:

*Ey adı molla, özü əhli-fəsad,
Öz əməlin heç də eyləməyən yad.
Öz günahın özgənin üstə yıxan,
Haqq nədir, insaf nədir qanmayan,
Heç görübsənmi mənim heç üzümü?
Ki, danışsın bu qədər sözüümü?*

...Mali-yetim yemədim sən kimi,
Batıl işə haqq demədim sən kimi.
Şeytan mollanın bütün fırıldaqlarını açib söyləyir. Pis əməllərin səbəbinin tamahkarlıq, nəfs olduğunu deyir:

*Nəfs edər xarü-zəlil adəmi,
Nəfs vurur bir-birinə ələmi.
Olmaya idi əgər ələmdə nəfs,
Qurdla gözərdi quzu bixofvü-tərs.
Adəmə şər nəfsin ucundan gəlir,
Yoxsa nə şeytanı nə cindən gəlir.*

Şeytan bütün fitnənin, hiylə və şər binasını mollanın qoyduğunu, Quranı belə öz nəfinə şərh elədiyini onun üzünə deyir.

*Hər necə pis olsa da şeytan əgər,
Sən kimi yüz əhli-fəsadə dəyər.*

Adətən bəd əməllərin təmsali olan şeytan mollaların əhli-fəsad olduğunu sübuta yetirir.

Əsərdən göründüyü kimi, Abbas ağa Nazir ümumiyyətlə mollaların deyil, Molla Səfi kimi tamahkar, kəmsavad, hiyləgər, yetim malına göz dikənlərin əleyhinədir. Molla Zəki isə öz hərəkətləri ilə, insanlara qayğısı ilə müsbət qəhrəman kimi yüksəlir. Əsərdə həmçinin maarifə, yeni üsullu məktəb və elmə çağırış da vardır.

Şair Abbas ağa Nazir ət yeməzmiş. Buna görə də ona “tolstoyçu” deyərmişlər. Ov ətinə, heyvan başı kəsenə o, nadan, yırtıcı və ən böyük cinayətkar hesab edərmiş. Ona görə də “Vətən” şeirində yanayana deyirdi:

*Ey vətən, ey canım sənə qurban!
Nəcin əhlin olub sənə nadan?*